מצגת אין כמו זכרונות מזכרת בתיה

ייסודה של מזכרת בתיה

מושבת הברון הראשונה
1883

שלט הכניסה ליישוב

אבני מורשת

תחקיר, צילום וכתיבה
יואל פיקסלר

הרחוב הראשי

אז

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

והיום, 2022

תצלום אוויר של
מזכרת בתיה ושדותיה
מתאריך 12/1944

ארכיון המרכז למיפוי ישראל

ייסודה של המושבה עֶקרוֹן היא מזכרת בתיה לפני 140 שנה, היה ביום ז' במרחשוון תרמ"ד (7.11.1883).
את ניסיונם הרב בחקלאים רכשו אחד־עשר מייסדי עקרון בעיירת מוצאם.
שלושים שנים קודם לכן הוקמה בשולי האימפריה הרוסית מושבתם החקלאית היהודית פבלובה, על שם פבל – אביו של הצאר ניקולאי הראשון.

המושבה עקרון
בימיה הראשונים

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

ניקולאי הראשון עלה על כס המלוכה ברוסיה בשנת 1825. הצאר ניקולאי, הטיל על נתיניו היהודים גזירות שונות. אחת הגזירות הייתה חובת גיוס לצבא, אך הצאר החריג מגזירתו את כל מי שפנה לעסוק בחקלאות. זאת משתי סיבות: האחת, להרחיק את היהודים מהאוכלוסייה הנוצרית וכן מהעיסוק במסחר. השנייה, ליישב שטחים דלילים באוכלוסייה ברחבי האימפריה.

במסגרת התוכנית לעידוד ההתיישבות החקלאית הוקמה בשנת 1850 המושבה החקלאית פבלובה. המושבה הוקמה בסמיכות לעיירה רוז'ינוי. (מושבה נוספת הוקמה בסמוך ושמה קונסטנטינובה – מקום הולדתו של יצחק שמיר, לימים ראש ממשלת ישראל). שלושים משפחות יהודיות הקימו את המושבה פבלובה והחלו לעבד את אדמותיה. לאחר כמה שנים קשות נותרו במושבה 25 משפחות המונות 240 נפש.

הצאר ניקולאי הראשון

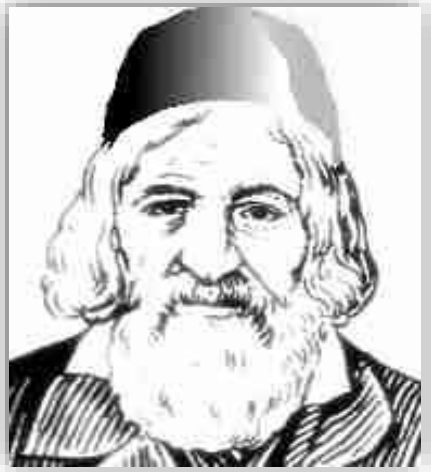
מתוך ויקיפדיה

הרב שמואל מוהליבר מביאליסטוק חיפש דרך ליישב יהודים בארץ ישראל. לאחר ניסיונות כושלים לגייס תורמים, נפגש הרב מוהליבר ביום א' של חג הסוכות תרמ"ג (28.9.1882) עם הברון אדמונד דה־רוטשילד בפריז, ושטח בפניו תוכנית חדשה: לשלוח לארץ ישראל קבוצת יהודים בעלי ניסיון בעבודה חקלאית, וליישבם על קרקע שהברון ירכוש בארץ ישראל. באותה פגישה נתן הברון את הסכמתו לממן את התוכנית שהציג בפניו הרב מוהליבר. לימים הסתבר כי בעקבות פגישה גורלית זו של הברון רוטשילד עם הרב מוהליבר נרתם הברון למפעל יישוב ארץ ישראל. תמיכת הברון רוטשילד שינתה את פני ההיסטוריה בכל הקשור להתיישבות בני העלייה הראשונה בארץ ישראל.

הרב שמואל מוהליבר

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

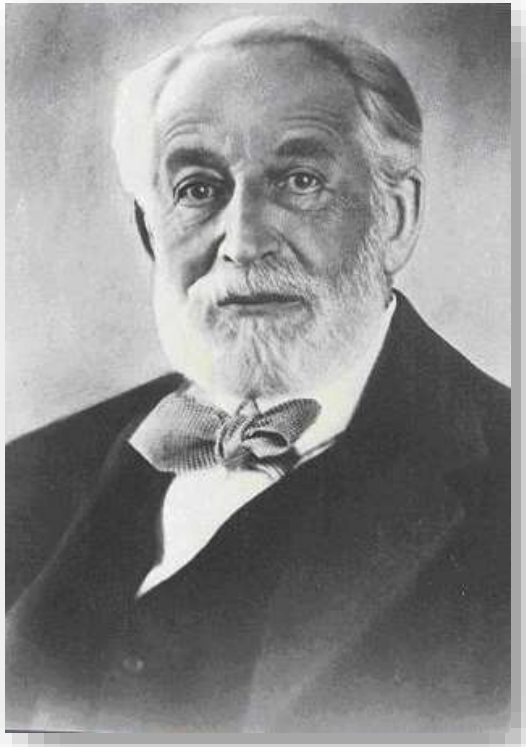

הרב מרדכי גימפל יפה
ויקיפדיה

יחיאל בריל
ויקימדיה

לאחר שנמצא מקור המימון לתוכנית, רתם הרב מוהליבר את יחיאל בריל, עורך עיתון "הלבנון", כדי למצוא את האנשים המתאימים למשימה ולגייסם. שמעם של אנשי הכפר פבלובה הגיע לאוזניו של בריל. בעזרת הרב מרדכי גימפל יפה, רבה של העיר רוז'ינוי, הצליח בריל לשכנע עשר משפחות מיושבי פבלובה לקחת חלק בתוכניתו של הרב מוהליבר.
עד מהרה נחתם הסכם בין עשר המשפחות ובין חברת כל ישראל חברים (כי"ח), ובו נקבע שתחילה יעלו לארץ ישראל עשרת ראשי המשפחות לבדם ללא בני המשפחה. לאחר שיעמדו במבחן ויימצאו מתאימים לעבודת האדמה, תירכש עבורם אדמה מתאימה ורק אז יעלו יתר בני המשפחה. החקלאי האחד עשר הצטרף ברגע האחרון, וחברי הקבוצה יצאו לדרך.

הברון אדמונד דה־רוטשילד
ויקיפדיה

אין כמו זכרונות מזכרת בתיה

ב־ד' בטבת תרמ"ג (14.12.1882) נחתו אחד־עשר בני פבלובה בחופי ארץ ישראל. כעשרה חודשים התגוררה החבורה במקווה ישראל לצורכי הכשרה ורכישת ניסיון בעבודת הקרקע בארץ ישראל. אדמה מתאימה נמצאה באדמות הכפר הערבי עקיר. 2,800 דונם נרכשו עבור המתיישבים החדשים וביום ז' מרחשוון תרמ"ד (7.11.1883) החלו איכרי פבלובה לעבד את אדמותיהם בארץ ישראל. לא ארך הזמן ובני המשפחה הצטרפו אל האיכרים.

בית הכנסת במקווה ישראל

צילום: ד"ר אבישי טייבר, 2008

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

בתיה רוטשילד

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

משמאל:

רחובה הראשי של עקרון

אל אחת־עשרה משפחות המייסדים הצטרפו בתוך שנה עוד שבע משפחות ממקומות שונים. המושבה זכתה לשם המקראי עֶקרוֹן, על פי שם הכפר הסמוך עקיר, ובעבור שלוש שנים הוסב שמה ע"י הברון למזכרת בתיה, על שם אימו של הברון רוטשילד.

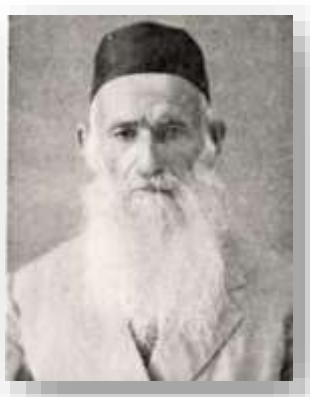
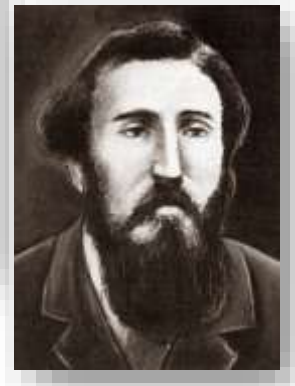
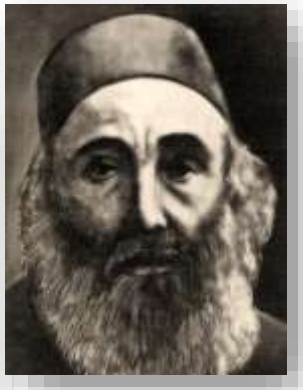
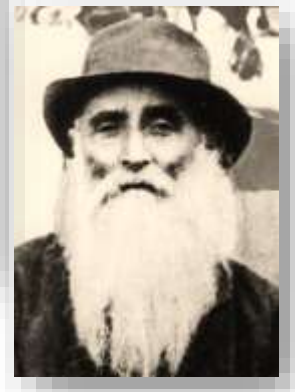
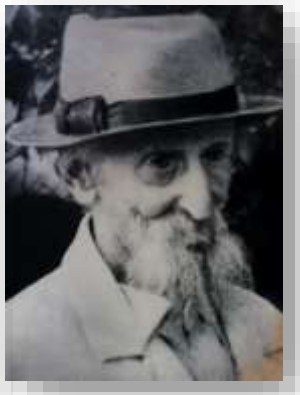
ואלה אחד־עשר מייסדי המושבה מזכרת בתיה שעלו מפבלובה:
יעקב ארקין, צבי ארקין, ברוך צבי ברנשטיין, יחזקאל לוין, יעקב לסקובסקי, משה מלר, חיים משה פרס, יהושע רובינשטיין, דב רודבסקי, אפרים שקולניק ואברהם יעקב גלמן.

אליהם הצטרפו שבעה בעלי משפחה נוספים (להלן "המצטרפים"):
יעקב גולד, שאול הלזנר, אליהו הרשקוביץ, משה ושלמה ויסברג, אהרן זליג לויטה, מרדכי ניימן, גרשון שרשבסקי,
הוריהם של שישה ממייסדי מזכרת בתיה בני המושבה פבלובה זכו לעלות לארץ ישראל בעקבות בניהם, לחיות במזכרת בתיה ולהיקבר באדמתה.

תמונות שמונה מייסדים
מתוך האחד־עשר

מימין לשמאל:
אברהם יעקב גלמן, אפרים שקולניק,
דב רודבסקי, חיים משה פרס,
יחזקאל לוין, יעקב ארקין, צבי ארקי,
יעקב לסקובסקי

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

שבעת "המצטרפים"

מימין לשמאל:
אהרון זליג לויטה, גרשון שרשבסקי,
שלמה ויסברג, שאול הלזנר,
משה אליהו הרשקוביץ, יעקב גולד,
מרדכי ניימן

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

רחוב המייסדים,
מימין:
בית משק הברון
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

הבתים הראשונים

עם עלייתם על הקרקע של אחד־עשר המייסדים, נשכר עבורם מבנה אבן גדול בכפר הערבי הסמוך עקיר.
במבנה זה התגוררו המייסדים עד אשר הוקמו עבורם מבני הקבע הראשונים.
עם בניית המבנים הראשונים החלו להגיע בני משפחות המייסדים, קבוצות קבוצות, והצטרפו לראשי המשפחות.

שישה מבני אבן הוקמו בראשונה במרכז המושבה: ארבעה בתים ארוכים בני שתי קומות ששימשו למגורי המשפחות, ושני מבני ציבור: האחד בן שתי קומות, שימש מקום מושבו של הפקיד מטעם הברון רוטשילד, והשני בן שלוש קומות, שימש בקומתו הראשונה – בית ספר, ובשתי קומותיו הנוספות – בית כנסת.

בית הכנסת הראשון
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

ארבעת המבנים הארוכים נבנו בשנים תרמ"ד – תרמ"ה (1884) וזכו, על שם המראה שלהם, לכינוי קָזַרְמוֹת, שמקורו בשפה הרוסית קַזַרְמָה ופירושו קסרקטין – מבנה מגורים צבאי.

הרחוב הראשי במושבה

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

קזרמה לאחר שימור

קזרמה דרומית־מזרחית שנות ה־50

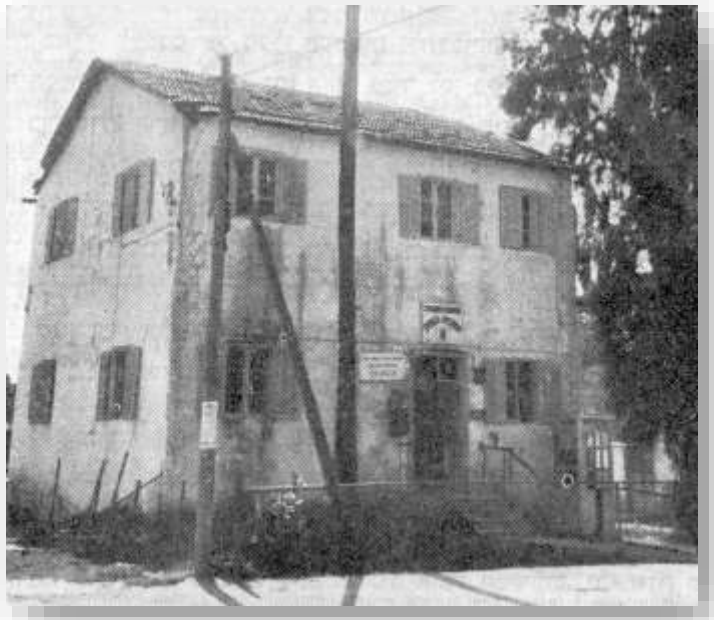
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

קזרמה צפונית־מזרחית שנות ה־50

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

המבנים הראשונים היו הגרעין שממנו התפתחה המושבה כולה. הקזרמות, בית הכנסת הראשון ובית הפקידות נבנו לאורך רחוב קטן משני צדדיו. במשך 25 השנים הראשונות לקיומה של המושבה נבנו לאורך אותו הרחוב, מהכניסה למושבה ועד למקום בו ניצב היום בית הכנסת הגדול, סך הכול כשישים בתים. בתים אלה הם שיצרו את תוואי הרחוב, שהיה לרחובה הראשי של המושבה, וזכה לשם רחוב רוטשילד.
הבתים הראשונים נבנו מאבני כורכר מקומיות. חומרי הברזל והפרזול הובאו מאירופה וכך גם רעפי מרסיי לכיסוי גגות המבנים.

בית הפקיד
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

רעף מרסיי מקורי, 2023

סרן ערן שמיר ז"ל
מקור: המשפחה

בית הפקיד לשעבר
היום מוזיאון המושבה ע"ש ערן שמיר,
2022

בית משק הברון

בית משק הברון נבנה בשנת 1892 בקירוב כמרכז מִנהלי של פקידות הברון במזכרת בתיה.
אגפיו השונים של המבנה שימשו למספר מטרות. היו בו מחסנים לאחסון תבואה וכלי עבודה, אורווה, מתבן וכן משרדים ויחידות מגורים למדריכים החקלאיים. האולם המרכזי במבנה שימש מחסן לאחסון בהמות וכלי עבודה גדולים. בגלריה שמעליו נבנה יציע לאחסון היבולים השונים. בשני צידי המבנה נבנו שני מגדלים בני שתי קומות, ששימשו למגורי המדריכים החקלאיים.
מתחת למגדל הדרומי נבנתה קומת מרתף.

בית משק הברון – מגדל דרומי

מימין:
בית משק הברון – מגדל צפוני

משמאל:
בית משק הברון – שער צפוני

המבנה כולו נבנה על מסד אבן. שלד הבניין והקירות נבנו מאבני כורכר מקומיות.
קורות העץ הגדולות ששימשו לבניית הגלריה ולתמיכת הגג היו עשויות מעצי ארז שיובאו מאירופה, כמו גם פרטי המתכת והזכוכית.
מסביב למבנה חצר רחבת ידיים, עם שני שערי כניסה, מצפון ומדרום.
בתחילת המאה העשרים ואחת עבר המבנה פעולות שימור וחיזוק.

בית משק הברון –
במרכז האולם המרכזי
ומעליו הגלריה

בית משק הברון –
החזית המזרחית

הבאר הראשונה – באר אנטיליה

הבאר הראשונה במזכרת בתיה נחפרה בשנת 1885

עיתון "חבצלת" דיווח בתאריך י"ח בתמוז תרמ"ה (1 ביולי 1885) על הרגע שבו הופיעו מים בבאר, לאחר שחפרוה לעומק 28 מטר:

"מי באר ישתו, באר אשר חפרו בהקאלניא [מזכרת בתיה] וימצאו בה מים בעומק שמנה ועשרים מעטטר [מטר]. המים טובים מאוד, ולעת עתה יעלום בחבל הנמשך מאת סוס ואיש נוהג בו, אבל יש תקוה כי בשנה הזאת תגיעם מכונה מפאריז לדלות המים מהר ולהביא אל בריכה גדולה באורך ורוחב מאה ועשרים קוביק מעעטר [מטר קוב] אשר תבנה בהקאלניא וממנו יצאו המים בתעלות להשקות הגנים והנטיעות אשר נטעו ואשר יטעו עוד בעמק".

הבאר הראשונה

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

עומקה הסופי של הבאר הראשונה היה 30 מטר והיא פעלה בשיטת האנטיליה – ביוונית פירושו לשאוב מים). בשיטה זו בעל חיים מסובב גלגל אופקי בתנועה מעגלית, ותנועה זו מותמרת לתנועה סיבובית אנכית. בתנועה האנכית יורדים בשרשרת כלי קיבול אל תחתית הבאר ועולים כלפי מעלה כאשר הם מלאים מים. בשיא הגובה מתהפכים כלי הקיבול בזה אחרי זה ופורקים את המים אל תעלה, ממנה מוזרמים המים אל בריכה גדולה, וחוזר חלילה.

כדי להגדיל את התפוקה של הבאר המשיכו את שאיבת המים גם בשעות הלילה. הבאר ומתקן האנטיליה, וכן הבריכה הגדולה, שוחזרו, וניתן לראותם ברחוב המייסדים, ליד בית משק הברון.

מבנה הבאר ומתקן האנטיליה המשוחזר

בריכת האגירה

הבאר השנייה וטחנת הקמח

בתחילת המאה העשרים, כאשר מי הבאר הראשונה כבר לא סיפקו את כל צורכי המים במושבה, נחפרה באר נוספת ממערב לבאר הראשונה. עומקה של הבאר השנייה היה כמו זה של הבאר הראשונה, כ־30 מטר, וגם ממנה נשאבו המים בשיטת האנטיליה.

המנוע החשמלי על פי הבאר, 2010

החלל הפנימי של מבנה הבאר השנייה, 2022

בשנים 1906 – 1907 נבנתה טחנת קמח בסמוך לבאר השנייה, והותקן מנוע דיזל אשר הפעיל את שני המתקנים לחילופין, את משאבת המים ואת טחנת הקמח. לימים הוחלף מנוע הדיזל במנוע חשמלי.

מבנה הבאר השנייה, 2022

ליד הבאר השנייה נבנו בית מרחץ ומקווה חדשים, אשר החליפו את אלה שהיו ליד הבאר הראשונה. בשנת 1920 לערך, הותקן מכל פח גדול בנקודה הגבוהה של המושבה (כיום בשטח בית הספר "הרצוג"). מי הבאר הוזרמו אליו ומשם זרמו באמצעות צינורות לבתי המושבה. בין השנים 1952 – 1954, בהשתדלות ראש המועצה הראשון משה לוין, נבנה מגדל המים באותה נקודה ומי הבאר הוזרמו אליו.

הבאר נמצאת עד היום ברחוב הלזנר במבנה המקורי שלה, וניתן לשתות ממנה מים זכים גם כיום.

יש לציין כי במרוצת השנים נחפרו במזכרת בתיה עוד חמש בארות, ובסך הכול שימשו במושבה שבע בארות.

מכל המים

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

מבוגרים וילדים לצד מכל המים

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

טחנת הקמח הוקמה בהשתדלותו של מרדכי ניימן שביהן בראש הוועד של המושבה, והיה בעלים של טחנת קמח עוד בחוץ לארץ. הטחנה הייתה משוכללת יותר מהטחנות שהיו בסביבה והפיקה קמח ברמה גבוהה. היא עבדה יום ולילה, ואפילו הצבא הגרמני שהיה אז בארץ הגיע עם משאיות עמוסות שקי חיטה כדי לטחון בטחנת הקמח של מזכרת בתיה.

טעינת שקי קמח על גמל
בכניסה לטחנת הקמח, 1913
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

מבנה טחנת הקמח
(במרכז התמונה)
ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

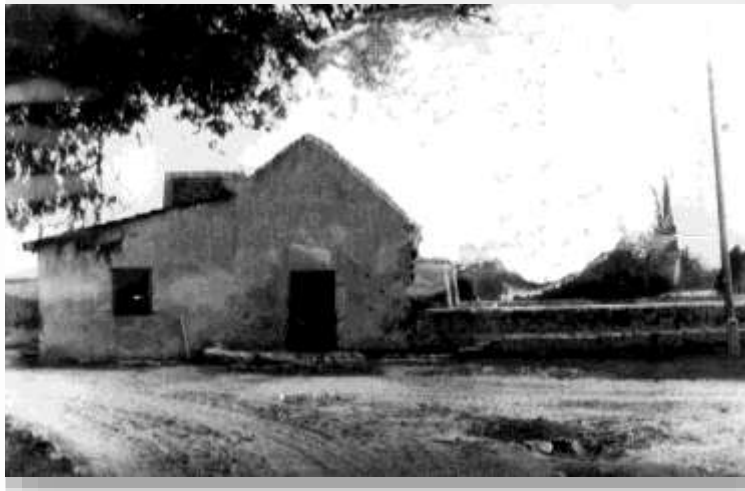
המחלבה

בשנת 1912 לערך נבנתה המחלבה בסיוע בנק אנגלו־פלשתינה. בראשיתה סיפקה המחלבה בכל יום כ־100 ליטר חלב ניגר ותוצרת חלב. את התוצרת העבירו לתל אביב דרך תחנת הרכבת ברמלה. בשנת 1925 הגיעה כמות החלב לכ־500 ליטר ביום, והחלב הובל לתל אביב פעמיים ביום באמצעות "אוטומוביל חלב" מיוחד. התחרות עם תוצרת החלב של הטמפלרים משרונה הייתה קשה. צינה דיזנגוף, רעייתו של ראש העירייה, גויסה לפרסום החלב ולהעלאת קרנו של "החלב העברי" בקרב בנות ישראל בתל אביב.

מבנה המחלבה כפי שתועד בסרט משנת 1913 על החיים בארץ ישראל

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

על גג המחלבה ניצב "מגדל הקירור"

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

בשנת 1936 הגיעה תוצרת החלב במזכרת בתיה לכ־2,000 ליטר ביום. החלב עובד במחלבה המקומית ולאחר מכן נשלח לשיווק בתל אביב.

בריכת המים למגדל הקירור של המחלבה. שימשה גם להנאת ילדי המושבה

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

אוטומוביל החלב ונהגו יהודה לייב ברנשטיין

ארכיון מוזיאון מזכרת בתיה

נתיב השיירות לירושלים

בשנת 1948, במהלך מלחמת השחרור, הייתה ירושלים נתונה במצור. הדרך לספק לעיר אוכל, מים ותחמושת, הייתה באמצעות שיירות של משאיות שאבטחו אנשי הפלמ"ח כשנעו עם השיירות במשוריינים.

נקודת היציאה של השיירות הייתה במזכרת בתיה. לעיתים חנו המשאיות במושבה במשך יום או יומיים, בהמתנה להתארגנות השיירה כולה. בימי ההמתנה אירחו תושבי מזכרת בתיה בבתיהם את הנהגים ואת אנשי הפלמ"ח עד צאתם לדרך. לזכר תרומה ייחודית זו של אנשי המושבה למדינה שבדרך, ובמיוחד להגנת ירושלים בירתה, הוצב המשוריין ברחוב "נתיב השיירות".

גלעד לשיירות שיצאו לירושלים הנצורה, 2010

בית הקברות

בית הקברות של מזכרת בתיה ממוקם בצד הדרומי של המושבה.

בעבר היה המקום מרוחק כברת דרך מהמושבה, אלא שהיום הוא נמצא בסמוך לכניסה השנייה של המושבה בשדרות מוטה גור.

הכניסה לבית הקברות, מול הכניסה ה"אהל"
של הרב מוהליבר,
2022

הנקבר הראשון בבית הקברות היה אברהם מרדכי לוין, שנפטר בשנה השנייה להקמת המושבה, בתאריך א' באלול תרמ"ה, 12 באוגוסט 1885.

אברהם מרדכי לוין הוא אביו של יחזקאל לוין, מ־11 המייסדים.

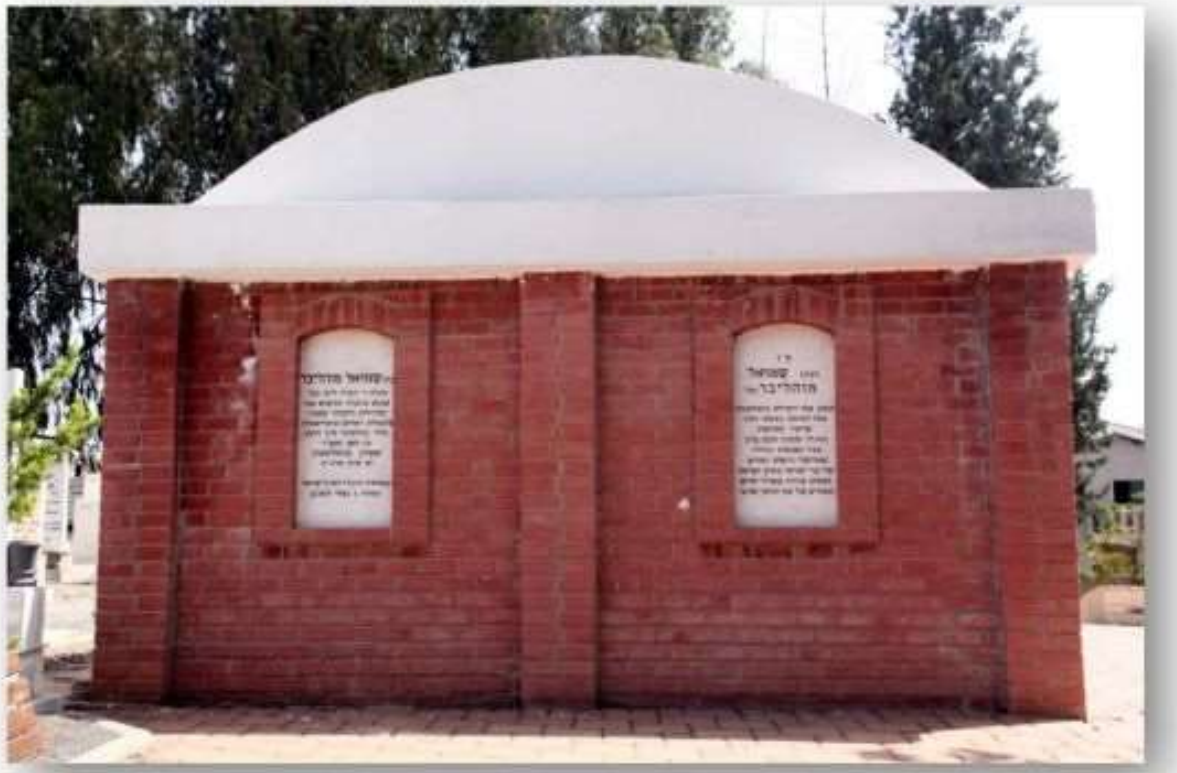
המצבה על קברו של אברהם מרדכי לוין, 2023

אין כמו זכרונות מזכרת בתיה

בשנת תשנ"ב (1991) הובאו לקבורה במזכרת בתיה עצמותיו של הרב שמואל מוהליבר לאחר שהועלו ממקום קבורתו בביאליסטוק לארץ ישראל. מעל קברו נבנה "אוהל" בתבנית האוהל שעמד מעל קברו בפולין. כך נסגר מעגל, והמושבה מזכרת בתיה פרעה את חובה וקיבלה אל חיק אדמתה את מי שהגה את רעיון הקמת המושבה, גייס את הברון לחזונו, ופעל להבאת אחד־עשר המייסדים מפבלובה הרחוקה לארץ ישראל.

המצבה על קברו של הרב מוהליבר, 2021

ה"אוהל", 2010

לוח שיש לזכר פועלו של הרב שמואל מוהליבר למען ארץ ישראל ומזכרת בתיה, חרוט על קיר ה"אוהל"

קברי ראשונים

בחלקו הצפוני של בית הקברות מצויים קברי הראשונים, מצבות מקומרות וארוכות, מהן שאורכן יותר משלושה מטרים. אלה הן מצבותיהם של מייסדי מזכרת בתיה וראשוניה, שבדוגמתן במעט שאין מוצאים עוד בארץ ישראל. המצבות בנויות מאבני כורכר אשר נחצבו בגבעות מעא'ר הסמוכות, מדרום־מערב למושבה.

קברי הראשונים במזכרת בתיה הם בעלי מאפיינים דומים לקברים המצויים בבית העלמין היהודי בעיירה רוז'ינוי שברוסיה הלבנה, שם הובאו לקבורה נפטרי הכפר הסמוך פבלובה – מקום מוצאם של מייסדי מזכרת בתיה.

קברי הראשונים במזכרת בתיה, 2023

מקורות:

- **על בתים ואיכרים, בתים ומייסדים במזכרת בתיה**, יואל פיקסלר, 2023
- ספר למזכרת, **מזכרת בתיה – עקרון – 100 השנים הראשונות**, מרדכי נאור, יד יצחק בן־צבי, 2010
- **ציוני דרך, כתב עת לתולדות מזכרת בתיה וארץ ישראל**, יואל פיקסלר, גליונות 26 – 39, המדרשה למורשת הציונות מזכרת בתיה, שנים 2010 – 2016
- **יסוד המעלה, פרשת העלאת אחד עשר האיכרים מרוסיה בשנת 1883**, יחיאל בריל, יד יצחק בן־צבי, תשל"ח
- **מזכרת בתיה (היתה עקרון)**, דוד ניימן

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [11/2023]

תחקיר, צילום וכתיבה: יואל פיקסלר

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת